

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Світлана Вовк, к. і. н.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Svitlana Vovk, PhD in History

Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM DURING CIVIL WAR

Civil war places new problems and challenges before political system, and as a consequence, the latter suffers significant changes. Transformation of the political system happens in conditions of structural and behavioral crisis, under the influence of endogenous and exogenous factors, incompatibility of cultural values and socio-political structures of opposing sides.

A key factor in transformation of the political system is transformation of the state. It is noted that it is not only about the role of government in determining the impact at all components of the political system, but also about the impact of the political system as the field of state being on its existence. The article highlights the process of disintegration of the "old" state, accompanied by creation of two or more political entities, which have such signs of a state as political power, territory, population.

Depending on the structural, cultural and behavioral conditions of the side of the civil war winner, establishment of a new political system and corresponding state or reconstruction of old political system starts.

Key words: civil war, political system, transformation of the political system, emergence, transformation of the state, transformation of the legal system.

Громадянська війна становиться великим розломом між минулим та сьогоденням, політична система зазнає суттєві зміни, відбувається її трансформація.

Політична система – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і засадам політичного режиму даного конкретного суспільства.¹ Політична система визначається як динамічний механізм, що перетворює імпульси, які йдуть від оточення і від самих політичних структур, в політичні рішення, що формують політичну поведінку та інші громадянські позиції.²

Політична система суспільства визначається формою держави, її соціальним ладом, формою соціально-політичних відносин (стабільні, конфліктні чи консенсусні), політико-правовим статусом держави та іншими факторами.

Політична система під час громадянської війни знаходиться в динамічному стані. Для опису динамічних якостей системи доцільно використовувати поняття «трансформації». Трансформація політичної системи – це найбільш специфічна форма суспільного розвитку, пов'язана з одного боку, з руйнуванням попередніх елементів політичної системи державного устрою та управління, з іншого

¹ Кирилюк, Ф.М. (1995). *Основи політології*. Київ, 126.

² Беляєва, М.В. (2006). Системно-структурні зв'язки політичної системи суспільства та політичної функції держави. *Університетські наукові записки*, 1(17), 12–15.

з формуванням нових елементів політичної системи¹. Під цим процесом, за думкою Д. Москвіна, слід розуміти перетворення однієї системи в іншу, залежний від ендогенних та екзогенних факторів, під якого вектор змін може змінитися, а кінцевий варіант не може бути визначений спочатку².

Трансформація політичної системи має свої якості. По-перше, вона залежить від взаємодії та взаємообумовленості зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на зміни системи. По-друге, стартові умов та можливості повернутися до первинного стану, тобто системо утворюючі фактори переважають системозмінючі. По-третє, емерджентність процесу, тобто раптова (випадкова) зміна характеру трансформації. І, по-четверте, невизначеність трансформації.

Зміни політичної системи відбувається внаслідок спонтанних та спланованих процесів. Перші виникають, як сукупності численних індивідуальних дій, випланих різними особливими причинами і мотивами, що мають мало спільного з процесами, які стали їх наслідком. Другі ініціюються, контролюються і управляються владними структурами та найчастіше втілюються в життя через законодавчі акти держави. Громадянська війна перш за все ставить перед політичною системою нові завдання та виклики. Ключовим фактором виступає в цьому процесі перетворення держави – головного інституту політичної системи. При цьому мова йде не тільки про визначальну роль держави у впливі на всі компоненти політичної системи, а й про вплив політичної системи як поля буття держави на її існування³. Держава існує в рамках політичної системи і її буття особливостями політичної системи, що простежуються через культурний, структурний і поведінковий компоненти. Культурні цінності формують політичні завдання, визначають злиття чи диференціацію духовних, моральних цінностей та матеріальних інтересів. Структурний аспект визначає характер влади над соціальними групами і населенням. Поведінковий аспект пов'язаний з поведінкою політиків, лідерів протидорчих сторін і пересічних членів суспільства. Як відомо, держава уявляє собою «тверде ядро» політичної системи, яке надає останній особливий характер. Якщо виключити слово держава з визначення поняття політичної системи, то важко було б виокремити поняття політичної системи від суспільства та інших соціальних систем.

Держава – це організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики⁴. Інституту держави притаманна низка властивостей, які ми вважаємо цілком звичними, якщо не стандартними, наявність яких робить останню справжньою корпорацією: держава має власне юридичне обличчя, відмінне від особистості правителів; включає у себе урядовий апарат та сукупність громадян (підданих), проте не співпадає ні з тим, ні з іншим; має чітко визначені межі та існує тільки за умови визнання іншими державами тощо. Отже, до структури держави як суспільного явища входить кілька головних і кілька побічних елементів. На перше місце серед них висуваються територія, населення і публічна влада.

Розглянемо зміни кожного з названих вище елементів в процесі громадянської війни, коли вирішується доля держави та території якої відбуваються воєнні дії, відбувається розпад держави, державного механізму та з'являється «двовладдя». З огляду на це виникає питання чи відбувається загибель / розпад «старої» держави та формування «нових» держав в процесі громадянської війни?

Визначальним елементом держави є політична влада. Держава надає своїм власним поведінням обов'язкову силу для населення. Ці поведіння виражаються у вигляді правових норм, що приймаються уповноваженими на це державними органами, що складають державний організм. Коли в суспільстві відбувається політичний розкол, державний організм розділяється на декілька інших організмів зі своїми членами, виникають нові уряди, які мають суверенну владу. Практично кожний з урядів, що здійснює керівництво однією з протидорчих сторін, має верховну політичну владу. Зрозуміло, що в більшості випадках більшість таких урядів має тимчасовий характер, а

¹ Беглов, П.И. (2004). *Трансформация политической системы современного российского общества*. Москва: Российская академия наук при Президенте РФ, 45.

² Москвин, Д.Е. (2007). Институциональная неопределенность как фактор трансформации политической системы. *Известия Уральского государственного университета, Сер. 1: Проблемы образования, науки и культуры*, 50 (вып. 21), 86–91.

³ Оборотов, Ю.М. (2005). Від типів політичних систем та їх трансформації до аналізу держави та її інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*, 7, 70–74.

⁴ Клімова, Г.П., Клімов, О.В. (2006). Держава в політичній системі суспільства. *Гуманітарний часопис*, 3, 99.

політичні утворення, які виникають на місці держави, охопленої громадянською війною, існують тільки на певній території країни, на яку і розповсюджують свою юрисдикцію. Територія є простір, де в дії влада політичної сили, що реалізується через правові норми, встановлені останньою. Контроль над певною територією дозволяє мати в своєму розпорядженні кожному політичному утворенню значну матеріальну базу, яка дає можливість продовжувати протиборство. Тобто територія - це матеріальна основа, а враховуючи той факт, що громадянські війни тривають не декілька днів чи тижнів, більшість з них триває роками або, навіть, десятиліттями, то саме підконтрольна тій чи іншій протиборчій стороні територія дозволяє останнім мати політичний та воєнно-стратегічний плацдарм. Такий плацдарм виступає запорукою перспектив продовження збройної боротьби за верховну владу в країні.

Розповсюджуючи свою юрисдикцію на певну територія кожна з протиборчих сторін при цьому не має чітко визначених кордонів, в межах яких діє їхня політична влада. Останнє впливає з сутності громадянської війни, бо остання не має чіткої лінії розмежування, не має в класичному розумінні лінії фронту / воєнного зіткнення. Можна сказати, що кордони території, на яку розповсюджується влада кожного з політичних утворень, не мають стабільності, вони постійно змінюються, деформуються відповідно до змін ситуації в країні на користь тієї чи іншої протиборчої сторони.

Крім території, одним з головних елементів держави є населення, людське товариство, що існує на території держави та підкоряється її владі. Як відомо, під час громадянської війни суспільство країни поділяється як мінімум на дві частини, прихильників протилежних політичних ідеологій та оглядів на майбутній устрій держави, на подальший розвиток суспільства. Такий розкол суспільства простежується в усіх прошарках суспільства. Так, Данилов С., порівнюючи громадянські війни в Іспанії, Росії та США, довів, що розкол відбувся в середовищі підприємців, землевласників, інтелігенції, духовенства, воєнних, робочих та селян¹. Політична поведінка членів розколотої частинки кожного прошарку продемонструвало поліваріативність вибору в залежності від переконань та власних інтересів.

Не слід також забувати, що завжди в суспільстві, що переживає громадянську війну, існують так звані нейтральні групи. Але простежується певна закономірність, чим триваліше громадянська війна, чим запекліше воєнні дії між протиборчими сторонами, тим менше залишається нейтральних соціальних груп. Так чи інакше, основна частина населення країни приймає рішення примкнути до тієї чи іншої протиборчої сторони, частина народу робить вибір на користь тієї чи іншої ідеології, політичної системи. Таким чином, підтримавши ту чи іншу політичну партію чи угруповання, частина суспільства передає мандат на представництво своїх інтересів на державному рівні та готова підпорядковуватися політичній волі цієї політичної сили.

З огляду на вище сказане, можна сказати, відбуваються паралельні процеси легітимізації верховної влади протиборчих політичних сил, що ведуть збройну боротьбу між собою. А що стосується самої держави, то відбувається криза держави як інституції – «втрата державою легітимності в наслідок її нездатності виконувати взяті а себе зобов'язання з підтримання правопорядку, захисту від зовнішніх загроз та забезпеченню населення соціальними благами»².

Отже, під час громадянської війни відбувається процес розпаду «старої» держави як основного інституту політичної системи, що супроводжується створенням двох чи більше політичних утворень, які мають такі ознаки держави як політична влада, територія, населення. Подальша доля нових політичних утворень має два сценарії: стабілізація, міжнародне визнання або, навпаки, поразка та поглинання іншої стороною, тобто затвердження «нової держави» або реставрація попередньої держави. Прикладом, стабілізації оновленої держави стала американська державність після громадянської війни. Стара федеративна держава, де центральний уряд майже не втручався в життя пересічних громадян, поступилися місцем централізованій моделі держави, яка вводить нові податки, призиває людей до армії, розширює юрисдикцію федеративних судів, створює систему національних банків, а також створює перше державне агентство соціального забезпечення

Громадянська війна, як організована збройна боротьба за державну владу між різними класами або соціальними верствами в державі, здійснює вплив на характер та форму влади,

¹ Данилов, С.Ю. (2004). *Гражданская война и общенациональное примирение. США. Россия. Испания*. Москва: ГУ ВШЭ.

² Кревельд, Мартин ван (2006). *Расцвет и упадок государства*. Москва: ИРИСЭН, 543.

будівництво держави та його правову систему, вибір методів управління країною, політичну структуру суспільства, еволюцію політичних свобод і прав громадян, політичну та правову свідомість суспільства.

Під час громадянської війни відбувається розпад колишньої держави та її державних структур. Протиборчі сторони, що мають непримиримі політичні, економічні або релігійні інтереси, на підвладній території здійснюють будівництво своїх нових держав. Таким чином, виокремлюється одна з особливостей громадянської війни – паралельне існування двох або більше конкуруючих держав в межах території колишньої держави. Враховуючи нерозривний зв'язок між державою та правом, відповідно відбувається і створення нових правових систем. Органи, кожної із сторін, видають акти регулювання суспільних відносин, які є не чим іншими як правом з відповідними ознаками:

а) нормативність (видані норми являють собою певний еталон, стандарт, модель поведінки в межах нової держави);

б) формальна визначеність (для права конкуруючих держав характерна документальна фіксація, крім того, норми приймаються у відповідному порядку, з метою врегулювання нових суспільних відносин);

в) державна природа (правові норми встановлюються або санкціонуються державою в особі відповідних органів або посадових осіб, за яким визнається відповідна компетенція);

г) державний захист (для захисту та належного функціонування встановлених правових норм сторони, що є учасниками громадянської війни, створюють органи, які мають право застосовувати санкції до порушників загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених владою);

д) системність (незважаючи на складні політичні, економічні, релігійні або військові умови, кожна норма, як компонент нової правової системи діє тільки у взаємодії з іншими, а дефект окремо взятої норми приводить до порушення функціонування правової системи в цілому).

Таким чином, під час громадянської війни попередня правова система розпадається, а її місце займають системи загальнообов'язкових норм протиборчих сторін. Кожна з цих систем являє собою самостійну правову систему, що виступає в якості загальної закономірності трансформації права під час громадянської війни.

Крім того, в наслідок громадянської війни змінюється уявлення про застосування основних правових категорій, зміст останніх. Так, після громадянської війни в США в державі змінюється система прав громадянина зміст самого поняття «свобода». Слово «свобода» стало тлумачитися в понятті свобода «позитивна» на відміну від довоєнного розуміння «негативної свободи». Або ситуація, пов'язана з поняттям «правовий захист» з боку держави. Поділ суспільства на «своїх» та «чужих», що закріплюється на рівні державної влади у відповідних нормативно-правових документах, сприяє формуванню «абсолютного зла» в образах «чужих», на яких правовий захист не розповсюджується (Росія після громадянської війни 1917 – 1922 рр.)

Під час громадянської війни відбувається трансформація масової політичної свідомості. Останні проявляються не стільки у внутрішньому оновленні ціннісних систем, скільки в паралельному існуванні і взаємоперетині груп населення з полярно протилежними ціннісними системами. Відбувається розмивання ціннісних орієнтацій, що зумовлено низкою соціально-психологічних факторів: посилення психоемоційної напруги; загострення почуття страху перед беззаконням та злочинністю; відчуття неможливості вплинути на процеси, що відбуваються в суспільстві. Подібне загострення психоемоційного стану торкається тієї частини населення, що виступає носієм традиційних цінностей. Крім того, спостерігається процес формування нового типу людини, яка позбавляється успадкованих соціальних зв'язків та вступає у нові. На розмивання ціннісних орієнтацій під час громадянської війни впливають соціально-психологічні фактори: посилення психоемоційної напруги, загострення почуття страху перед беззаконням та злочинністю, відчуття неможливості вплинути на процеси, що відбуваються в суспільстві.

Трансформація якісних характеристик політичної системи під час внутрішньої війни пов'язана з порушенням умов та механізмів забезпечення стабільності, причиною виходу із стабільного стану є функціональна неадекватність політичної системи, її нездатність забезпечувати досягнення колективних цілей суспільства. Відбувається відмова більшої частини політичних суб'єктів від орієнтації на старі правила політичної взаємодії, розпад інституціонального рівня на сегменти, в кожному з яких встановлюються свої норми та правила взаємодії, розмивання уявлень

населення про правильний «старий» чи «новий» політичний порядок, зростання недовіри пересічних громадян до інститутів та акторів будь-якої з протиборчих систем.

Перетворення політичної системи в іншу під час громадянської війни обумовлено структурними і поведінковими кризами. Якщо казати про структурно-поведінкову кризу то, вона проявляється в неефективності застосування законів і непокорі їм. Причиною структурної кризи виступають такі фактори, як: військові дії протиборчих сторін, гіперінфляція, зубожіння основної маси населення, початок демографічних проблем. Культурна криза характеризується конфліктом духовних і правових нормативів. Простежуються суперечності між моральними цінностями і прийняттям рішень на користь односторонніх, побратимів по боротьбі. Поведінкова криза проявляється на фоні розколу суспільства на два непримиримих, протиборчих табори, інтереси яких є несумісними.

Як наслідок громадянської війни в країнах можуть встановлюватися як популістські політичні системи, де головним учасником процесу прийняття політичних рішень розглядається не професіонал, а звичайний громадянин (обиватель), так й елітистської системи, вирішальна роль у політичному житті відведена професіоналам (бюрократії). Для популістської системи характерним є становлення держави із системою колегіального керівництва. Популістські політичні системи недовговічні. В елітистській системі встановлюється держава, як правило, з харизматичним лідером, який поєднує верховного правителя, ідеолога (пророка), воєначальника і політичного лідера (наприклад, бюрократична авторитарна система в Росії після громадянської війни 1917 – 1922 рр., тотальна політична система Іспанії після громадянської війни 1936 – 1939 рр.).

Таким чином, трансформація політичної системи під час громадянської війни відбувається під впливом ендогенних та екзогенних факторів, під впливом несумісності культурних цінностей протиборчих сторін, суспільно-політичних структур «нової» та «старої» держави і поведінки людей. У залежності від структурних, культурних і поведінкових умов сторони переможця у громадянській війні відбувається становлення нової політичної системи і відповідної до неї держави або реконструкція старої політичної системи.

References

- Kyryluk, F. M. (1995). *Osnovy politologii*. Kyiv.
- Belyaeva, M. V. (2006). Systemno-strukturni zvyazky politychnosi systemy suspilstva ta politychnoi funktsii derzhave. *Universitetski naukovi zapysky*, 1(17), 12–15.
- Moskvin, D. E. (2007). Institutsionalnaya neopredelennost kak factor transformatsii politicheskoi systemy. *Izvestiia Uralskogo gosudarstvennogo universiteta, ser. 1: Problemy obrazovaniya, nauki i kultury*, 50 (vyp. 21), 86–91.
- Oborotov, Yu. M. (2005). Vid typiv politychnykh system tai h transformatsii do analizu derzhavy ta ii instytutiv. *Aktualni problem derzhavy i prava*, 7, 70–74.
- Klimova, G. P., Klimov, O. V. (2005). Derzhava v politychniy systemi suspilstva. *Gumanitarnyy chasopys*, 3, 19–22.
- Danilov, S. Ul. (2004). *Grazhdanskaya vojna i obshenatsionalnoe primirenie. SSHA. Rossiya. Ispaniya*. Moskva: GU VShE.
- Kreveld, Martin van (2006). *Rastsvet i upadok*. Moskva: IRISEN.